

STANISLAV PRZYBYSZEWSKI I HRVATSKA MODERNA*

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

Nijedno razdoblje hrvatske književnosti ne pruža tako zanimljiv i raznovrstan materijal za komparativistička istraživanja kao hrvatska moderna. Barčeva definicija »Zaokret prema Evropi«¹ sadrži u sebi sve osnovne ideje hrvatskih modernista — težnju da se ažurno prate glavne pojave u evropskom kulturnom životu, da se uspostave izravni dodiri, da se nadoknadi zaostajanje u našem književnom razvoju, da se uklone dotadašnja geografska i idejna ograničenja, da se ubuduće krene ukorak s ostalim književnostima. Iako je moderna, za razliku od prethodnih razdoblja, prvenstveno orijentirana prema zapadnoevropskim literaturama, s kojima dolazi u dodir bilo direktno (austrijska, njemačka, nešto manje talijanska), ili pretežno indirektno (u prvom redu francuska i skandinavske književnosti), ipak se ne bi moglo reći da slabe njezine veze sa slavenskim literaturama, već prije da se slika tih veza mijenja. Ruska književnost, kojoj je utjecaj bio dominantan u doba realizma, prevodi se, čita, ocjenjuje i proučava i dalje, ali težište ostaje na realistima i nastavljačima njihove tradicije, dok u prvi plan interesa naših modernista stupaju književnosti onih slavenskih zemalja u kojima je kulturna, književna i opća društvena problematika bila donekle slična hrvatskoj, a to su Češka i Poljska.

Uloga koju je Češka odigrala u našem društvenom i kulturnom životu toga doba tako je važna i toliko isticana da je poslije zasjenila one ne tako mnogobrojne, ali za našu književnost i te kako značajne veze s Poljskom. U razdoblju moderne jačaju izravni dodiri s tom zemljom, poneki naši studenti odlaze da studiraju ili dovrše studije u Krakovu, a poljski dolaze u Zagreb, neki se od njih — kao Julije Benešić ili Tadeusz Stanisław Grabowski, da spomenemo samo najvažnije — intenzivno posvećuju posredničkoj ulozi između Hrvatske i Poljske. I konačno, ono što je najvažnije, kulturna i književna struktura razdoblja mlade Poljske u mnogočemu je srodna sa situacijom hrvatske moderne. I u nas i u Poljskoj moramo naime u književnosti

* Ovaj je rad u znatno skraćenu obliku održan kao referat na III kongresu slavista FNRJ, Ljubljana, 18. do 23. rujna 1961.

¹ Naslov poglavlja u Barčevoj knjizi *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1954.

jasno razlikovati sam modernistički pokret, koji označuje prvu, pripremnu i borbenu fazu (u Poljskoj ga Wyka približno ograničuje godinama 1887—1903,² dok bismo mi mogli prihvatiti za tu fazu Marjanovičevu periodizaciju 1897—1903),³ od razdoblja književnoga djelovanja generacije mlade Poljske, odnosno hrvatske moderne (u Poljskoj prema Jakubovskom 1884—1918,⁴ dok ćemo u nas uzeti onu najuobičajeniju granicu 1895—1914). Sam modernistički pokret, dakle ona prva pripremna i borbena faza, pokazuje u obje zemlje mnoge identične crte: i naši i poljski modernisti napajaju se na istim izvorima (francuski simbolisti, skandinavske literature, Nietzsche i njemački modernisti), bore se s istim teškoćama (borba starih i mladih i ovdje i ondje) i završavaju s istim rezultatom: stvorena je nova, moderna literarna senzibilnost i kod književne publike i kod samih književnika, pripremljen je teren i glavni stvaraoci te književne generacije mogu relativno mirno nastupiti ili nastaviti svoj rad. Oni pak, koji su se u teoretskim i programatskim napisima ili u svojim djelima borili za nove ideje, izivjeli su se i istrošili u toj borbi, i vrijeme ih je danas već više-manje prepustilo zaboravu; ista je sudbina naših »novonadaša« i pokretača bečke *Mladosti*, kao i glavnih boraca mlade Poljske — Miriama (tj. Zenona Przesmyckoga), Artura Górskoga i najpoznatijeg od svih — Stanisława Przybyszewskoga. »Ali što bi bilo«, ispravno zaključuje Wyka svoju studiju o poljskom modernizmu, »da Przybyszewski nije u svom meteorskom naletu rasvijetlio najtajnija i najčudesnija artistska i psihološka dostignuća modernizma? Put pobjedničkog pokoljenja bio bi sigurno teži, posut predrasudama koje su, zahvaljujući njemu, već nestale«.⁵

Razumljiv je stoga interes koji je još u samom zametku hrvatske moderne pobudio nešto već stariji poljski modernizam, specijalno Przybyszewski kao njegov najborbeniji predstavnik, a neko vrijeme i vođa. Njegova popularnost (osobito u početku, ali i u čitavu razdoblju hrvatske moderne) daleko nadmašuje interes koji su izazvali najbolji stvaraoci mlade Poljske, čija su ostvarenja, iako literarno mnogo vrednija i trajnija, bila kod većine možda suviše nacionalno obojena, a našim modernistima svakako idejno mnogo manje interesantna od stvaranja »genijalnog Poljaka«.⁶

² Kazimierz Wyka, *Modernizm polski*, Kraków 1959, str. 3.

³ Milan Marjanović, *Hrvatska moderna*, I, Zagreb 1951, str. 5.

⁴ Jan Zygmunt Jakubowski, *Młoda Polska*. Antologia, Warszawa 1959, str. 409.

⁵ Wyka, o. c., str. 194.

⁶ U razdoblju moderne objavljeno je u hrvatskim periodicima ukupno 26 napisa o Przybyszewskom (kazališne kritike, feljtoni, eseji, recenzije, osvrti na pisca, odjeljci u skupnim prikazima poljske književnosti, 1 studija), dok je o ostalim predstavnicima mlade Poljske objavljeno neusporedivo manje napisa: o Wyspiańskom 8, o Kasproviczu 5, o Reymontu i Żeromskom samo po 3, o Tetmajeru i Przesmyckom po 2, o Staffu u svemu 1, o Górskom, na primjer, nije-

I

Stanislaw Przybyszewski bio je i u evropskim razmjerima izuzetna pojava. Kao nedovršen student ulazi u književnu i umjetničku sredinu Berlina, fascinira je svojom ličnosti, sugestivnošću, interpretacijama Chopina i svojim mladenačkim studijama *Zur Psychologie des Individuums* (1892). Uspjeh tih prvih radova navodi ga da i dalje piše njemački jer, kako kaže u jednom pismu Sienkiewiczzu,⁷ u Poljskoj ne bi našao ni nakladnika ni publike. Prihvaćen kao ravnopravan član u krug njemačke, kao i tada u Berlinu okupljene skandinavske moderne, nastavlja pisati studije, poeme, romane, razvijajući i u teoriji i u književnom stvaranju svoje ideje o »nagoj duši« i njezinu odrazu u umjetnosti, o seksusu i satanizmu. Djelima kao *Totennesse* (1893), *Vigilien* (1895), *De profundis* (1896) i trilogijom *Homo sapiens* (1895—1898) Przybyszewski je kao »tajanstveni mag savremenosti«, »majstor psihološkog paradoksa« uspio izraziti »takva stanja, koja je dotle pripovedačka umetnost propuštala«⁸ i uspeo se sredinom posljednjeg decenija XIX stoljeća, s nepunih trideset godina, do vrhunca svoje evropske slave, vršeći znatan utjecaj i na neke njemačke moderniste.⁹ Nije dakle neobično da je glas o Przybyszewskom dopro do nas već u samom početku hrvatske moderne i da ga u njezinu razdoblju stavljaју uz bok najvećim poljskim¹⁰ i svjetskim¹¹ literarnim veličinama.

U *Novoj nadi* izlazi već 1898. prvi napis posvećen isključivo Przybyszewskom;¹² taj nepotpisani člančić u rubrici *Pabirci*, preuzet vjerojatno iz kojega njemačkog časopisa, iznosi mišljenje njemačke kritike o Przybyszewskom i donosi faktografske podatke o njegovu književnom radu i osobnom životu.

Druga faza u razvoju Przybyszewskoga počinje 1898, kada, na poziv modernista, dolazi u Krakov i preuzima redakciju krakovskoga *Zycia*. Taj dolazak, od tolikog značenja za razvoj čitava poljskoga modernističkog pokreta, duhovito karakterizira Skiwski uspoređujući Przybyszewskog s međunarodnim ekspresom koji je doputovao na uspavani poljski kolodvor s cijelom Evropom zapakiranom u vagonu

dan, a uz to su to sve uglavnom samo odjeljci u skupnim prikazima (prema Bibliografiji Leksikografskog zavoda FNRJ; kako je međutim u statistiku o Przybyszewskom ušlo i 5 jedinica koje je *Bibliografija* propustila, možda je što ispalo i za kojega drugog poljskog modernista pa je omjer eventualno i nešto manji, no bitno se ne može mijenjati).

⁷ *Nova nada*, 3 (1898), str. 35.

⁸ Konstantin Perić, »Estetika St. Pšibiševskog«, *Volja*, 3 (1928), knj. I, str. 134.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ V. op. 69.

¹¹ V. citat uz op. 59 i 60.

¹² »Stanislaw Przybyszewski«, *Nova nada*, 3 (1898), str. 35-36.

za prtljagu.¹³ Prvoga siječnja 1899. izlazi u *Życiu* njegov literarni program pod naslovom »Confiteor«. Tu izlaže svoju teoriju nage duše i svoj larpurlartistički kredo, što je izazvalo pravu buru oduševljenja i negodovanja, ali i konačnu pobjedu modernističkih principa. Przybyszewski je uspio sa svojim programom, a Miriam i Górski nisu, iako se radilo o srodnim idejama; vjerojatno su prilike bile dozrele, a sigurno je odigrala ulogu i sama ličnost Przybyszewskoga. Jer, kako kaže Kołaczkowski,¹⁴ »Przybyszewskog je bilo moguće samo slušati i podleći mu — ili ignorirati ga. I tako su ga prvo obožavali, a poslije ignorirali.« Svakako, godine 1899. i 1900. znače vrhunac slave Przybyszewskoga u domovini, to je doba koje V. Dresler u svom nekrologu Przybyszewskom opisuje ovako: »Polovina umjetničkog Krakova se je odjevala, češljala i kretala a la Stanisław Przybyszewski, koji je nehotice odredjivao ton i uzajamne odnose književničkih grupa.«¹⁵ To su ujedno godine kad Przybyszewski počinje pisati poljski, prevodi svoja njemačka djela na materinski jezik, na žalost prilično nemarno, započinje dramsku djelatnost, puni stranice *Życia* svojim teoretskim razmatranjima i književnim radovima, ukratko, to su mu godine najplodnijega stvaranja i najveće književne slave. Razumljivo je, dakle, da je tada i u nas poraslo zanimanje za Przybyszewskoga, s kojim je naša književna publika mogla biti već upoznata i iz cijeloga niza informativnih i relativno dobrih što naših što prevedenih prikaza o suvremenoj poljskoj književnosti.¹⁶ On se tih godina u nas i prevodi, izvodi, hvali i kritizira, tada padaju i prvi izravni dodiri s njime pa začuđuje što je 18-godišnji J. Benešić napisao u omladinskoj *Novoj zvijezdi* god. 1901: »On je u nas dosta slabo poznat, što je i poznat, poznat je po svojim njemačkim radnjama.¹⁷ Znalo se samo, da je to Poljak, koji piše u njemačkom jeziku i koji je svojim djelima stekao veliku slavu po zapadu.«¹⁸ Te tvrdnje Benešića, koji je poslije isprav-

¹³ J. E. Skiwski, »Przewodnik, Stanisław Przybyszewski«, *Księga pamiąt-kowa* (citata prema Wyki, o. c., str. 194-195).

¹⁴ Kołaczkowski, »Twórcze fermenty« (citata prema Wyki, o. c., str. 135).

¹⁵ V(áclav) Dresler, »Iz uspomena na Stanisłava Przybyszewskog«, *Obzor*, 69 (1928), br. 51.

¹⁶ Fr. (tj. Nikola Andrić), »Poljska drama (Priegled najnovije literature)« *Narodne novine*, 65 (1899), br. 161; *Smotra dalmatinska*, 12 (1899), br. 58 (u oba članka identičan tekst); — Stanisław Lack, »Młoda Poljska«, Prev. Vladimir Jelovšek. Iz moderni revue. *Svjeto*, 15 (1900), br. 44-47; — J. Orliczky, »Poljska (Pogled na najnoviju književnost)«, *Glasnik Matice Dalmatinske*, 1 (1901-02), knj. I, str. 203-206; — St. K. i H. G. (tj. Henryk Glück), »Iz tabora 'Młode Poljske'«, *Nada*, 7 (1901), str. 140-142.

¹⁷ Iстина je da je Przybyszewski bio u nas poznat u prvom redu po svojim njemačkim djelima, ali upravo činjenica da on piše njemački, i da su i njegova kasnija djela, pisana poljski, bila istodobno izdavana i u njemačkom prijevodu, omogućila je da ga naši modernisti, koji su slabo ili većinom nikako znali poljski, ipak dobro upoznaju. Vjerojatno se zbog toga o Przybyszewskom u nas više piše i raspravlja nego što se prevode njegove stvari.

¹⁸ J. B. St., »Stanisław Przybyszewski«, *Nova zvijezda*, 1 (1901), str. 6.

no ocijenio značenje Przybyszewskog za našu modernu, možemo protumačiti samo time što je on, živeći u Osijeku, bio nedovoljno direktno povezan s našim književnim životom i što su prilogi u *Novoj zvijezdi*, objavljeni pod pseudonimima J. B. Strzeharski i Eduard, njegovi prvi tiskani radovi.

Prvo djelo kojim je Przybyszewski postao u nas poznat i širem općinstvu bila je njegova drama *Za srećom*, prvi dio tetralogije *Ples ljubavi i smrti*. Na nju se već 1899. osvrnuo Nikola Andrić,¹⁹ tada dramaturg Narodnoga kazališta u Zagrebu, koji je djelo te godine uvrstio u repertoar. On Przybyszewskoga stavlja na prvo mjesto među poljskim modernim dramatičarima i osobito naglašava »majstorski dijalog, jednostavnost tragičkog konflikta i pjesničku objektivnost pisca, koji se u svom djelu ne pokazuje vodiocem moderne, već više zagovornikom starijih etičkih načela«. O krakovskoj izvedbi iste predstave piše esejistički u *Životu* Nina Vavra, ističući naročito napestost živaca i jak dojam koji drama ostavlja na gledaoca.²⁰ Konačno dolazi još iste godine s poljskom premijerom i do izvedbe u Narodnom kazalištu (30. XI 1899, prev. Nina Vavra), koje ju je izvelo i na gostovanju u Karlovcu (23. IV 1900). Tu se publika kroz sva tri čina smijala, a onda »blagohotno izvoljela pljeskati glumcima, ali komad ni bil niš«.²¹ Taj izvadak iz kritike dobro ilustrira kako je provincijska publika, koja u kazalištu traži u prvom redu zabavu, reagirala na jedan modernistički komad. Isto je tako interesantno kako je na nj reagirala provincijska kazališna kritika — dok *Karlovački glasnik* napada stvar zbog nemorala i odobrava držanje publike: »Možda smo i mašogradani, ali preziremo takvu vrst kulture, koja vodi duševnoj i tjelesnoj propasti«,²² dotle je modernistički nastrojeno *Svjetlo* puno oduševljenja za djelo i puno prezira prema publici,²³ a na kritiku *Karlovačkog glasnika* ustaje u obranu pisca.²⁴ Istodobno izlaze i prvi duži napisi o Przybyszewskom iz pera hrvatskih modernista. Godine 1899. objavljuje Nehajev pod naslovom »Znanost i poezija«²⁵ bilješke o Przybyszewskom čovjeku i umjetniku, iznosi njegove poglede na umjetnost, znanost i odnose među spolovima, kao i izvore i posljedice njegova pesimizma. Nehajev je očito dobro poznao djela Przybyszewskoga i u tom je feljtonu pokušao dati sintezu njegovih pogleda na svijet te osvijetliti umjetničku stranu njegova opusa, sve u želji da ga pri-

¹⁹ V. op. 16.

²⁰ Ylajali (tj. Nina Vavra): »Za srećom, drama u 3 čina od St. Przybyszewskoga«, *Život*, 1 (1900), knj. I, str. 53-55.

²¹ Yves, »Stanislaw Przybyszewski: Za srećom«, *Svjetlo*, 15 (1900), br. 17.

²² Vinodolski (tj. Viktor Car-Emin): »Za srećom! (Drama u 3 čina) od St. Przybyszewskoga«, *Karlovački glasnik*, 2 (1900), br. 18.

²³ Yves, o. c.

²⁴ »VII zapovjed božja«, *Svjetlo*, 15 (1900), br. 18.

²⁵ Milutin Nehajev, »Znanost i poezija (Bilješke o Stanislawu Przybyszewskom)«, *Narodne novine*, 65 (1899), br. 164.

bliži našoj javnosti. »Jer — on zaslužuje, da ga bar poznajemo, ako ga se možda i plašimo. Jer i u strahoti ima veličine.« — Godinu dana poslije, u povodu predstave *Za srećom* u Karlovcu, objavljuje Marjanović u karlovačkom *Svjetlu* niz razmatranja o Przybyszewskom.²⁶ Prikazavši najprije njegovu već legendarnu osobu, Marjanović u nekoliko brojeva *Svjetla* pokušava osvijetliti idejno-filozofsku, nacionalnu i društveno-političku podlogu iz koje se razvio Przybyszewski kao čovjek i kao mislilac. Ta je rasprava interesantna kao pokušaj da se on prikaže ne toliko kao umjetnik već kao zanimljiv objekt socioloških istraživanja. »On je na okretu vremena, pa će studij o njemu biti jedan od najizdašnijih izvora za poznavanje tragike prelaznih doba.«²⁷ Tim je zaključkom Marjanović ispravno definirao pojavu Przybyszewskoga i ujedno lucidno predvidio njegovu literarnu sudbinu.

Godina 1901. znači za Przybyszewskog već stanovito opadanje slave u domovini. *Życie* je iz financijskih razloga prestalo izlaziti, u ličnom životu piščevu dolazi do kriza i on ostavlja dojam »čovjeka prerano ostarjela od boemskog života, ogorčena na prosječnost, površnost i malograđanštinu«.²⁸ U nas međutim interes za nj ne jenjava. U *Svjetlu* izlaze u Jelovšekovu prijevodu dva posljednja poglavlja prvoga dijela *Homo sapiensa*,²⁹ a 20. XI 1901. obraća se on na urednika *Chimere* Zenona Przesmyckog moleći ga da Przybyszewskom uruči pismo u kojem Jelovšek traži od autora da mu dopusti izdavanje hrvatskoga prijevoda *Zlatnoga runa* (poljska premijera 1901), apelirajući ujedno na brz odgovor jer bi djelo želio izdati već u prosincu.³⁰ Sam prijevod (zajedno sa studijom Stanisława Słońskiego »Poljski moderniste«, posvećenom u prvom redu Przybyszewskomu) izlazi međutim tek 1902. u Pragu kao II i III svezak Jelovšekova *Zbornika pouke i zabave*. Prevodilac nije naznačen, uzima se da je sam Jelovšek. U našoj kritici prijevod je i opet izazvao proturječna mišljenja: Jurislav Janušić, kasnije jedan od najžešćih naprednjaka u omladinskom političkom životu, uspoređuje u *Mladoj Hrvatskoj* Przybyszewskoga s Ibsenom, čak *Zlatno runo* pretpostavlja *Sablastima*,³¹ dok

²⁶ M. M., »Stanisław Przybyszewski. Bilješke«, *Svjetlo*, 15 (1900), br. 16-19.

²⁷ *Ibidem*, br. 19.

²⁸ Dresler, o. c.

²⁹ *Homo Sapiens I*. Posljednje dvie kapitole iz »Über Bord«. Stanisław Przybyszewski, prev. V. J. *Svjetlo*, 16 (1901), br. 22-24.

³⁰ Fotokopiju toga pisma iz arhiva Poljske akademije nauka stavio mi je na raspolaganje u Varšavi 1959. dr. Jerzy Słiziński, na čemu mu dugujem zahvalnost. Koristim se prilikom da na ovom mjestu ujedno zahvalim dru. Vilimu Frančiču s Jagielloškog sveučilišta u Krakovu i mgru Lechu Paździerskom, lektoru poljskoga i češkoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru, koji su mi pomogli da dođem do potrebne poljske literature.

³¹ Jurislav Janušić, »Zbornik zabave i pouke. Sv. II. i III. Stanisław Przybyszewski: *Zlatno runo*. Izd. Vladimír Jelovšek u Pragu«, *Mlada Hrvatska*, 1 (1902), str. 60-61.

kritičar *Vienca* oštro osuđuje idejnu stranu djela, njegovu nemoralnost, ili preciznije amoralnost, a umjetničke strane uopće ne spominje.³² Najobjektivniji je recenzent *Agramer Tagblatta*, koji drži da se djelo može shvatiti na dva načina, kao uzdizanje natčovjeka lišena etičkih principa, ali i kao poziv u pomoć protiv takvih ljudi; smatra međutim da bi dramu trebalo izvesti i u našem kazalištu jer bi nesumnjivo snažno djelovala.³³ Do izvedbe dolazi ipak tek 11. III 1910, kad se već pomalo zaboravio Jelovšekov prijevod, i djelo se prihvatilo kao nešto za Poljsku već zastarjelo, ali za nas još uvijek novo. U povodu predstave pišu kritičke osvrte vodeći književni radnici toga razdoblja — Benešić, Matoš, Ivo Vojnović. Benešić, koji je od sve trojice, razumljivo, najbolje poznao Przybyszewskoga, ali se nikada nije njime osobito oduševljavao, piše najstaloženije i najstudioznije; u svom se prikazu osvrće na značenje Przybyszewskoga u poljskoj književnosti i daje analizu djela na temelju njegovih ideja o nagoj duši, koja se za nj očituje samo u uzajamnom odnosu spolova. Benešić priznaje jak dojam koji djelo ostavlja, ali preferira *Zlatnom runu* kasnije smirenije drame *Snijeg* i *Drevnu priču*.³⁴ Treba napomenuti da je Benešić u povodu obnovljenog interesa za Przybyszewskog napisao iste godine u *Savremeniku* kratku raspravu »Stanisław Przybyszewski. Umjetnost gole duše«,³⁵ u kojoj je sažeto i objektivno prikazao njegovu umjetnost duše, larpurlartistički kredo, satanizam, umjetničku vrijednost njegova stila i povezanost pisca i stvaranja s rodnim tlom; iako opsegom kratak, taj prikaz ostaje u hrvatskoj književnoj kritici do danas najbolji i najstudiozniji napis o Przybyszewskom. — Matoševa kritika, puna duhovitih paradoksa, vrlo je negativna. On napada ideje o dijaboličnoj ljubavi i o ženi kao sijelu svega zla kao i nedovoljno borben odnos piščev prema životu te dolazi do zaključka da je »jadni« Przybyszewski »učio psihologiju, ali boluje od studirane psihopatologije.« Matoš oštro napada i dramsku tehniku *Zlatnoga runa*, »koja nije skoro nikakva«, na mjestima »puna gnjavaže« i zaključuje da »Zlatno runo svakako nije uspjelo kao divni Pšibiševskovi eseji o Chopinu i Ropsu«. — Treću kritiku napisao je Ivo Vojnović u *Hrvatskoj pozornici*. Osim nekih informativnih podataka on se uglavnom zadržava na piščevoj filozofiji, na njegovu poimanju ljubavi, mržnji na žene, ali smatra da u svemu mahnitom kaosu njegovih ideja ima mnogo »bolnih, užasnih istina« te da smo

³² Š., »Zbornik pouke i zabave, II-III., Poljski moderniste. Stanisław Słoński. Zlatno runo, Stanisław Przybyszewski«, *Vienac*, 34 (1902), str. 126.

³³ -s.: »Das goldene Fliess«, *Agramer Tagblatt*, 17 (1902), br. 185.

³⁴ J. B-ć, »St. Przybyszewski: Zlatno runo«, *Narodne novine*, 76 (1910), br. 59.

³⁵ Julije Benešić, »Stanisław Przybyszewski. Umjetnost 'gole duše'«, *Savremenik*, 5 (1910), str. 254-256 (isp. op. 53).

³⁶ A. G. Matoš, »Iz knjiga i kazališta. (Hermann Bahr: Dalmatinische Reise. — St. Pšibiševski: Zlatno runo)«, *Hrvatska sloboda*, 3 (1910), br. 70.

se prevarili kad smo ga odbacili, nazvali »starom modom«. »Ne vjerujem da se ikakvo općinstvo može oteti moći Przybyszewskoga. Ta je moć kao hladne sitne pandje, koje razdiru srca.«³⁷

Godine 1902. završava Przybyszewski svoju dramsku tetralogiju *Ples ljubavi i smrti* (*Za srećom, Zlatno runo, Mati, Gosti*), čija je posljednja dva dijela poljska kritika primila prilično negativno, iako su na pozornici doživjela velik uspjeh. Još iste godine Vodnik u sarajevskoj *Nadi* izvješćuje o krakovskoj premijeri *Majke* i ne slaže se s mišljenjem kritike da u toj drami Przybyszewski samo ponavlja ono što je već rekao u dvjema prethodnima.³⁸ Slično poljskoj kritici izrazio se Z. D. u *Viencu*; on smatra da je Przybyszewski prvenstveno subjektivan čovjek, opisuje sama sebe i svoju ličnu problematiku, pa se nužno ponavlja, a to se u dramatici osvećuje. »A hoće li se tu manju (subjektivnost, op. p.) dignuti do visine, snage i ljepote umjetničke, tada preostaje takovim jednostranim subjektivistima, kao što je Przybyszewski, jedino — stih i uopće lirika u kojoj mu drago formi.«³⁹ Nekoliko godina poslije, kad je Przybyszewski napisao već niz novih drama, osvrće se na jednu lavovsku predstavu *Majke* izvjestitelj *Hrvatske smotre* iz Poljske; on daje dosta detaljnu analizu drame i ističe neka uspjela mjesta, ali smatra da je u samoj realizaciji svoje zamisli Przybyszewski slab, kao da ga je bila obuzela smalaksalost, od koje se u kasnijim djelima oporavio.⁴⁰ Dramski epilog tetralogije, *Gosti*, izlazi 1908. u *Hrvatskoj smotri* u prijevodu Miroslava Sakača,⁴¹ koji u listku istoga broja daje podatke o piscu i analizu njegova stvaranja, a *Goste* smatra najvećim dramskim dostignućem Przybyszewskoga.⁴² Oba su djela, tj. *Majka* i *Gosti*, vjerojatno bila 1912. izvedena u osječkom kazalištu. U povodu premijere napisao je naime Dragan Melkus u mjesnom dnevniku informativan osvrt o Przybyszewskom, popraćen citatima iz *Pro domo mea* i tumačenjem piščeva shvaćanja umjetnosti kao izraza duše,⁴³ ali na samu predstavu novine nisu donijele nikakva osvrta.

³⁷ I. V.: »'Zlatno runo', Drama u 3 čina. Napisao Stanislaw Przybyszewski«, *Hrvatska pozornica*, 1909-1910, br. 28, str. 3.

³⁸ Branko Drechsler, »Stanislaw Przybyszewski: 'Matka'«, *Nada*, 8 (1902), str. 338.

³⁹ Z. D. (tj. Zvonimir Devčić?), »Stanislaw Przybyszewski: Ples ljubavi i smrti (Četiri drame)«, *Vienac*, 35 (1903), str. 323-325 (Cit. str. 325).

⁴⁰ X., »Kulturne bilješke iz Poljske (Stanislaw Przybyszewski: 'Matka'. — Wojciech Dzieduszycki. — Kasprowiczewa nominacija.)«, *Hrvatska smotra*, 5 (1909), str. 174.

⁴¹ *Gosti*. Epilog dramatični u jednom činu. Napisao Stanislaw Przybyszewski. Prev. Miroslav Sakač. *Hrvatska smotra*, 4 (1908), str. 390-393.

⁴² Miroslav Sakač, »Par riječi uz prijevod Przybyszewskovih 'Gostiju'«, *Hrvatska smotra*, 4 (1908), str. 398.

⁴³ Dragan Melkus, »Stanislaw Przybyszewski«, *Narodna obrana*, 11 (1912), br. 83.

Sav kasniji bogati dramski opus Przybyszewskoga ostao je kod nas praktički nepoznat. Benešić doduše piše u *Narodnim novinama* 1912. povoljan osvrt na njegovu *Drevnu priču*,⁴⁴ a 1922, kao intendant Narodnoga kazališta u Zagrebu, stavlja na repertoar *Snieg*, no kako je to bila jubilarna predstava u povodu 30-godišnjice piščeva književnog rada, naša je štampa bila više zainteresirana za samoga jubilarca nego za predstavu. I tako u hrvatskoj književnosti Przybyszewski kao dramski pisac ostaje u prvom redu poznat po svom ciklusu *Ples ljubavi i smrti*, punom atmosfere straha i zlih slutnji, tame i samoće, seksualne ekstaze i smrti, što se ne smije ispustiti iz vida pri proučavanju eventualnih utjecaja slavnoga Poljaka na naše dramske stvaraoce.

Godine 1902—1906. znače u životu Przybyszewskoga period lutanja i nesređenosti, ali ujedno i doba njegova najzrelijeg dramskog stvaranja (*Snieg*, *Drevna priča*, *Vjenčanje*), koje je u nas, bar tada, prošlo na žalost gotovo nezapaženo.⁴⁵ Prisiljen da napusti malograđansku poljsku sredinu, koja je oštro osudila njegov privatni život,⁴⁶ svjestan da je njegova uloga u književnom životu Poljske uglavnom odigrana, Przybyszewski odlazi iz Krakova, a onda i iz Poljske, da se nakon nekoliko godina lutanja nastani 1906. na duže vrijeme u Münchenu. Taj minhenski period, prekinut prvim svjetskim ratom, znači posljednju intenzivno stvaralačku etapu u životu poljskoga pisca (*Sudnji dan*, *Suton*, *Jak čovjek*, *Oslobođenje*, *Sveti gaj*, *Djeca bijede*, *Slavlje života*, *Adam Drzazga*, *Grad* i dr.),⁴⁷ doba relativnog materijalnog blagostanja i,⁴⁸ konačno, razdoblje kad se oko njega ponovo okuplja grupa mladih književnih talenata, ovaj put iz raznih zemalja. Među najgorljivijim poštovaocima »velikog Poljaka« nalazi se i naš Josip Kosor, za čije je stvaranje to prijateljstvo bilo od velika značenja. U samoj Hrvatskoj međutim, kako smo već vidjeli, u to doba slava Przybyszewskog opada, iako se on tek tada počinje sistematskije prevoditi, i to u prvom redu pjesničke pripovijesti i pjesme u prozi (izuzetak *Gosti*). Godine 1907. u nedjeljnom prilogu *Obzora* izlaze *Vigilije*,⁴⁹ jedna od najslavnijih stvari Przybyszewskog, a u *Srbo-*

⁴⁴ J. B-ć: »Drevna priča«, *Narodne novine*, 78 (1912), br. 120.

⁴⁵ Benešićev interes za ta djela kasnijeg je datuma, v. gore.

⁴⁶ Rastava s prvom ženom Švedankom Dagny Juel, njezina tragična smrt na Kavkazu 1901, zajednički život i kasniji građanski brak sa ženom Jana Kasprovicza, a osjećaju se i posljedice alkoholizma i uzimanja droga.

⁴⁷ *Dzień sądu* (1909), *Zmierzch* (1911), *Mocny człowiek* (1912), *Wyzwolenie* (1912), *Święty gaj* (1913), *Dzieci nędzy* (1914), *Gody Życia* (1910), *Adam Drzazga* (1914), *Miasto* (1914).

⁴⁸ Djela mu se tiskaju smjesta uz visok honorar (v. Stanisław Helsztyński, *Przybyszewski*, Kraków 1958, str. 315-316).

⁴⁹ Ta je stvar u Hrvatskoj prevedena još jednom u *Tisuću najljepših novela* (Zagreb 1929), također s poljskoga, prevodilac J. P., ali je tekst tu, mnogo duži i bliži je, iako ne i identičan, njemačkom izdanju od 1895. Poznato je da je

branu poema *Introibo*, god. 1908. u *Obzoru* i u *Srbobranu* — *Žrtva sunca*,⁵⁰ a u *Hrvatskoj smotri* dramatični epilog *Gostovi*, 1910. u *Prosvjeti* — *Na moru*, a 1912. u *Narodnim novinama* — *Jasne noći*.

Završetkom hrvatske moderne prestaje u nas uglavnom i interes za Przybyszewskoga. Prijevod trilogije *Homo sapiens u Domu i svijetu* 1918—1919, koji je istodobno, po uobičajenoj Kuglijevoj praksi, izašao i u posebnim svescima u Hrvatskoj biblioteci, kao i prijevod romana *Djeca sotone* u nakladi Granitza (Zagreb 1919), znače u stvari posljednji odjek hrvatske moderne, a ujedno pokazuju kako su ta djela, dvadeset godina pošto su bila napisana, postala lektirom dostupnom širokoj čitalačkoj publici, kojoj su Kugli i Granitz namjenjivali svoja izdanja.⁵¹ To je uostalom i razumljivo uzme li se u obzir da je i u evropskoj i u poljskoj književnosti, nastupom nove književne generacije i novih pogleda na književnost, uloga Przybyszewskoga bila još pred prvi svjetski rat dovršena. Njegov pokušaj da se približi mladima surađujući u poznanjskom *Zdroju* 1917. završio se njegovim povlačenjem iz uredništva čim je list poprimio izrazito ekspresionistički karakter. Lucidno svjestan da više nema što reći, Przybyszewski prestaje s književnim radom, baca se na proučavanje okultnih znanosti, prima činovničko mjesto u Gdańsku i tu intenzivno surađuje u nacionalnom poljskom pokretu. Iz toga ga književnog mrtvila izbacuje na čas tek jubilej 30. obljetnice njegova književnog rada, koji je bio proslavljen širom Poljske, a našao je odjeka i u Hrvatskoj. Na svečanoj predstavi u Krakovu čestita jubilarcu u ime Narodnoga kazališta u Zagrebu kao prvi od stranih delegata Vilim Frančić,⁵² Benešić organizira proslavu u zagrebačkom kazalištu i tom prilikom stavlja na repertoar dramu *Snieg*, o proslavi i slavljeniku pišu u dnevnoj štampi i po časopisima Benešić, Vilim Frančić, Ivan Nevistić, Josip Kosor.⁵³ Posljednji povratak Przybyszewskog u književni život (*Moji*

Przybyszewski prevodilo svoje stvari prilično slobodno s njemačkoga na poljski i da je u svako novo izdanje često unosio promjene, pa su tako i naši prevodioci dobili različite originale u ruke.

⁵⁰ Prijevod u *Srbobranu*, izašao tri mjeseca poslije, identičan je s *Obzorom*, ako se izuzme ekavica i neke jezične izmjene.

⁵¹ Možda su ta izdanja potakla 21-godišnjeg Krkleca da objavi pod naslovom »Przybyszewski« kraću pjesmu punu klišeja u duhu inspiratora (*Juriš*, 1, 1919), br. 2, str. 36.

⁵² Prema pismenom saopćenju dra Frančića.

⁵³ R. S. (tj. J. Benešić), »Stanislav Przybyszewski«, *Kazališni list*, 3 (1922), br. 6, str. 1-3 (nešto izmijenjen tekst članka iz op. 35); — Vilko Frančić, »Stanislav Przybyszewski«, *Obzor*, 63 (1922), br. 96; — I. A. N. (tj. Ivan Nevistić), »Stanislav Przybyszewski. Proslava 30-godišnjice u zagrebačkom kazalištu«, *Pokret*, 2 (1922), br. 79; Josip Kosor, »Prigodom proslave tridesetogodišnjice književnikovanja Stanislava Przybyszewskoga«, *Kritika*, 3 (1922), str. 187-188.

svremenici, 1925, *Osvetnik*, 1927) prošao je u nas gotovo nezapažen.⁵⁴ I konačno, nagla i neočekivana smrt 1927. nalazi prilično jak odjek u našem novinstvu (samo u *Obzoru* izlaze tri nekrologa) i tom se prilikom opraštaju od slavnoga Poljaka i Ivan Esih, Josip Kosor, Ivan Nevistić,⁵⁵ pisci koji su već pisali o Przybyszewskom, dok Benešić u istom povodu prevodi njegovu autobiografiju.⁵⁶ Od tih posmrtnih napisa pa do danas nije u Hrvatskoj prema postojećim bibliografijama⁵⁷ izašao nijedan osvrt na pisca, nijedan prijevod kojega njegova djela, a ukoliko se gdje i spominje, onda je to samo usputno, u okviru kakva pregleda poljske književnosti ili hrvatske moderne.⁵⁸

II

Iz dosadašnjeg izlaganja, gdje su paralelno prikazani razvojni put Przybyszewskoga i odjeci njegova stvaranja kod nas, i to zbog nedovoljno poznate problematike i teško pristupačnih vrela i opširnije nego što je uobičajeno, razabiremo da je intenzitet zanimanja za nj

⁵⁴ God. 1926. objavljuje Mirko Kus-Nikolajev kratak općeniti osvrt na Przybyszewskoga («Stanislav Przybyszewski. Profil», *Vijenac*, 4 (1926), str. 74-76) i Ivan Esih recenziju njegovih memoara («Memoari u savremenoj poljskoj književnosti. Pregled rada Stanislava Przybyszewskog», *Obzor*, 67 (1926), br. 342).

⁵⁵ I. E., «Stanislav Przybyszewski», *Obzor*, 68 (1927), br. 319; — Josip Kosor, «Stanislav Przybyszewski», *Obzor*, 69 (1928), br. 14; — I. N., «Przybyszewski», *Novosti*, 21 (1927), br. 329, idem *Vijenac*, 6 (1928), str. 136-137.

⁵⁶ Stanislav Przybyszewski: *Moja autobiografija*. *Hrvatska revija*, 1 (1928), str. 197-204.

⁵⁷ *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Zagreb, izd. Leksikografskog zavoda FNRJ, 1959, sv. I/3 (obuhvaća razdoblje do 1941); — *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova u časopisima NR Hrvatske*, Zagreb. JAZU, 1948-1956 (za razdoblje 1945-1952); — *Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u časopisima, novinama i zbrtnim delima*, ser. C, Beograd, Bibliografski Institut FNRJ, 1950 i d. (za razdoblje od 1950 na dalje).

⁵⁸ Situacija u srpskoj i slovenskoj književnosti drukčija je nego u hrvatskoj; uloga Przybyszewskoga u njima je uopće mnogo manje značajna nego u hrvatskoj književnosti već opada, a interes za nj jača nakon prvoga svjetskog rata, kad u hrvatskoj književnosti već opada. Tako u Sloveniji imamo 3, a u Srbiji 4 napisa o Przybyszewskom prije 1914, naprama 28 u Hrvatskoj, a sličan je odnos i s prijevodima (periodici i knjige) — 2 u Sloveniji, 4 u Srbiji, 10 u Hrvatskoj — dok nakon 1914 nalazimo u Sloveniji 5, u Srbiji 8, u Hrvatskoj 14 napisa i u Sloveniji 5, u Srbiji 10, a u Hrvatskoj 9 prijevoda (prema podacima Leksikografskog zavoda FNRJ i Narodne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu). — Ti statistički podaci ne moraju ipak imati odsudno značenje za slovensku književnost, gdje je Przybyszewski sigurno bio dobro poznat po njemačkim izdanjima, a vjerojatno je vršio i stanovit utjecaj. Zanimljiva je u tom pogledu Govekareva izjava koju citira Jože Mahnič u članku «Evropska moderna» (*Nova obzorja*, 5 (1952), str. 710): «... da se bo obstojećima literarnima strujama na Slovenskem, 'idealistični' in naturalistični, prav kmalu pridružila še dekadenca in da imajo, Verlaire in Baudelaire, Maeterlinck, Dehmel in Przybyszewski tudi mej našimi najmlajšimi pesniki že nekaj učencev.» Ako ni na koga, a ono je Przybyszewski očito utjecao na rano stvaranje Zofke Kveder.

imao u hrvatskoj književnosti dva vrška: 1898—1902. i 1908—1912. Treba naravno izuzeti obnovu interesa oko 1922, u povodu 30. obljetnice književnoga rada, i 1927, u povodu piščeve smrti, što oboje ima konkretne vanjske impulse i ostaje bez posljedica u našoj literaturi, a vremenski uostalom i ne ulazi u okvir ove studije.

Prva faza intenzivnog zanimanja (1898—1902) karakterizirana je prodorom Przybyszewskoga u svijest cjelokupne književno zainteresirane publike. Onih blizu dvadesetak što napisa što prijevoda, koji su ovdje spomenuti, ne daju nam prave slike o frekvenciji s kojom se njegovo ime susreće u književnim zbivanjima toga doba. Za stare je on dokaz kako je moderna literatura nemoralna i duhovno pogubna, a mladi gotovo da nekritički ispisuju njegovo ime na svoje zastave. Takve stavove zauzimaju i jedni i drugi ne samo u posebnim napisima o Przybyszewskom već i u onim kratkim bilješkama od 5—6 redaka listka ili u usputnim napomenama unutar različitih članaka, što sve ne ulazi ni u kakve bibliografije, ali uvijek predstavlja stvarni puls književnog života. Pa dok o Przybyszewskom pišu iz kruga mladih u to doba samo Nehajev, Marjanović, Nina Vavra, Janušić, a prevode ga Jelovšek i Nina Vavra, ipak — i to upravo po onim usputnim napomenama — možemo sa sigurnosti ustvrditi da ga čitava ta generacija poznaje i stavlja uz bok najvećim literarnim stvaraocima svoga doba. Tako, na primjer, Milčinović, govoreći o Nehajevu, opisuje sastanke »novonadaša« i kaže: »Pilo i lumpalo se vrlo malo, ali za to su se ipak noći traćile dugim beskonačnim razgovorima. Dok su drugi 'šmirali' oko pućica, skitali se i igrali, 'novonadaši' su mudro raspravljali o Zoli, Tolstoju, Ibsenu, Strindbergu, Przybyszewskom, kazalištu, literarnim pokretima kod nas i drugdje, i tako redom«,⁵⁹ a Stj. Kralj, pišući o Kranjčeviću, izjavljuje: »Danas imaju Rusi Tolstoja i Gorkoga, Poljaci Przybyszewskoga, Česi Masaryka, Slovenci Cankara a mi Kranjčevića.«⁶⁰ Razumljivo je ako upravo u stvaranju te mlađe i najmlađe generacije modernista, okupljene oko *Nove nade* i poslije Drechslerove *Mlade Hrvatske*, nalazimo i najjače odraze njihova poljskoga uzora. Može se slobodno reći da je Przybyszewski izravno ili neizravno općenito prisutan u izrazu i stilu toga kruga, pa čak i u pisaca koji osobno inače nisu voljeli njegova djela. Za ilustraciju nam može poslužiti primjer Oskara Dürra, kojega su modernisti smatrali jednim od najtalentiranijih u svojoj sredini. U nekrologu Dürru, govoreći o njegovim lirskim crticama, Milčinović citira za primjer njegova stila nekoliko karakterističnih ulomaka iz crtice *Pred zapadnim nebom* i zaključuje: »Ovo sjeća na zanos i oduševljenje kojim su pisane nekoje stranice u Przybyszewskoga ili Wildea. Međutim Oskar

⁵⁹ Andrija Milčinović, »Nehajev«, *Savremenik*, 4 (1909), str. 579.

⁶⁰ Sk (tj. Stjepan Kralj?), »S. S. Kranjčević: Trzaji«, *Mlada Hrvatska*, 1 (1902), str. 155.

še malo ili nikako na tim izvorima opajao. Prvi mu je bio malo u volji, a potonji nikako.«⁶¹ Pročitamo li pak danas te citate,⁶² oni nas svojim stilom ipak nedvojbeno podsjećaju i na Przybyszewskoga i na Wildea. Lični ukus nije dakle bio dovoljan da se pojedinac otme onomu što je bilo prisutno u atmosferi jednoga vremena i jedne sredine. Przybyszewski je, znači, oko 1900. nazočan u većoj ili manjoj mjeri u svijesti ili podsvijesti većine modernista, ali stvarni utjecaj nalazimo prvenstveno u slabijih književnika. Iako dakle možemo, listajući časopise, naći niz odjeka u danas već zaboravljenih pisaca, zadržat ćemo se samo na dvojici, Vladimiru Jelovšeku i Branku Drechsleru, koji su ipak značajniji, ako ne po dostignućima, a ono barem po svojoj kulturno-historijskoj ulozi kao izdavači i urednici *Nove nade*, odnosno *Mlade Hrvatske*, i po buri koju su njihova djela svojedobno izazvala. Osim toga, njih su dvojica i u odnosu na samoga Przybyszewskog značajni ne samo zbog njegova odraza u svom djelu nego i kao posrednici.

Vladimir Jelovšek (1879—1934) upoznao se s djelima Przybyszewskoga, kao i većina »novonadaša«, još kao srednjoškolar. Nudeći svoju suradnju uredniku varšavske *Chimere* Zenonu Przesmyckomu (datirano Praha 5. IV 1901), napominje da poljsku književnost doduše dosta slabo poznaje, ali ističe da je veliki obožavatelj Przybyszewskoga, kojega je gotovo čitava pročitao, bilo na njemačkom bilo one stvari koje su izašle također i na poljskom.⁶³ Iako Jelovšek nije napisao nijednoga posebnog napisa o Przybyszewskom, izvršio je znatnu posredničku ulogu kao prevodilac informativnih članaka o mladoj Poljskoj⁶⁴ i kao prvi prevodilac samoga Przybyszewskog.⁶⁵ Manju mu je uslugu učinio kao propagator njegovih ideja kroz vlastito književno stvaranje. Već prvi dio *Simfonija*, namijenjen uskoj publici i izdan u svega 333 primjerka godine 1898, pokazuje stanovit utjecaj Przybyszewskoga na nekim mjestima gdje se tretira problem sukoba između seksusa i intelekta. U drugom dijelu *Simfonija* (Prag 1900) seksualna je problematika još mnogo jače istaknuta, a utjecaj Przybyszewskoga očit i u teoretskim pogledima, koje je Jelovšek izložio u predgovoru, kao i u samom djelu. Iznoseći na početku knjige

⁶¹ Andrija Milčinović, »Oskar Dürr«, *Savremenik*, 8 (1913), str. 355.

⁶² Npr.: »I poveo sam te u sunčanu zemlju. K obalama silnih voda, gdje cvate u veličajnom miru omamni cvijet lotosov, pod sjene duboke, plave noći, pred dostojanstvo mlute i zelena lovorja, kojim ovjenčah glavu gospi svojoj — gordoj i ponosnoj. I pred pragove tvoje bacao sam šarolike sagove i čilme istočnjačke, da potom cjelujem trag tvoje stope, da slušam žum tvoje kraljevske odore« (*ibidem*).

⁶³ Prema fotokopiji u PAN (v. op. 30).

⁶⁴ S. Lack: *Mlada Poljska* (v. op. 16), S. Stoński: *Poljski moderniste* (v. gore).

⁶⁵ Preveo s njemačkoga dva posljednja poglavlja *Homo sapiensa* I (v. op. 29), a s poljskog *Zlatno runo* (v. gore).

svoja literarna shvaćanja («Moj credo»), Jelovšek samo ponavlja misli Przybyszewskoga, prikazujući ih kao zajedničku srodnost pogleda: »Od svih pitanja, koja me zanimaju i muče, najglavnije mi je pitanje *seksuelno*. Za to se ono tako često javlja u mojim pjesmama. Ono mi je najjači, najprimarniji akord u velikom koralu, koji nazivljemo pitanjem vitalnim, pitanjem opstanka i održanja. Sreo sam se na tom putu s nerazrješivim zagonetkama, velikim disonancama — ali baš to me još većma draška, da prodrem do najfinijih trzaja svemoćnog seksusa, da zavirim u sve nabore tog teškog kompliciranog zastora, koji najiskrenije, najbezobzirnije otkriva svu golotinju naše duše za časova svoje vlade. To je pitanje, koje se u nebrojenim oblicima javlja u produktima modernih duša — ono najdublje potresa impresijskim, niansiranim psihama modernog individua. I za to volim, tako volim Przybyszewskoga. Kao nitko umio je da uhvati i kondenzira svojim sugestivnim slogom u elementarne bujice najdublje i najprimarnije drhtaje velikog seksusa, kao nitko kušao je riješiti problem užasnog dualizma medju seksusom i intelektom grandiozno koncipiranom fantazijom ili do krajnosti raščinjati užasnom analizom. A uz to je velik, uvijek tako velik — a opet dobar i blizak . . .⁶⁶ No osim ideja, preuzeo je Jelovšek od Przybyszewskoga i oblik njegovih zanosnih poema, i njegov stil, mjestimično i rječnik (isp. u *Simfonijama* II npr. pjesme u prozi »Krik mesa«, »Slavlje povratka«), pa i tematiku (isp. dramski dijalog »Zapad«, također u *Simfonijama* II, i *Homo sapiens* I od Przybyszewskoga), samo što na žalost nije preuzeo ništa od umjetničke snage Poljakova izraza. To je osjetila i ondašnja kritika, koja je *Simfonije* ocijenila vrlo negativno i Jelovšeka proglasila epigonom, a ne umjetnikom.⁶⁷

Branko Drechsler-Vodnik (1879—1926), poznat danas u prvom redu kao literarni historičar, odigrao je u razdoblju moderne značajnu ulogu kao vođa jedne književne grupe mladih, djelomično nastavljača novonadaških tradicija, koja 1902. pokreće svoje kratkotrajno glasilo *Mlada Hrvatska*. Zanimljivo je da je to jedini čisto književni organ modernista, koji je — što se tiče stranih literatura — orijentiran gotovo isključivo na poljsku i češku književnost (jedini izuzetak — Matošev članak o Barrèsu). Kako su glavni suradnici Jelovšek — tada u Pragu — i sam Drechsler, koji zbog odlaska u Poljsku i napušta uredništvo, ta je situacija razumljiva. Ime Przybyszewskoga spominje se često usputno na stranicama te revije, Janušić u njoj piše svoj već spomenuti oduševljeni prikaz *Zlatnoga rima*, i — što je osobito značajno — u velikom se dijelu književnih priloga osjeća utjecaj Przybyszewskoga (najizrazitije u Jelovšeka, Zofke Kveder,

⁶⁶ *Simfonije* II, str. 16.

⁶⁷ Ivanov (tj. Milivoj Dežman), »Jelovšek, Vladimir: *Simfonije* II. Pèlemèle«, *Život*, 1 (1900), knj. II, str. 30-33.

M. Petanjka, Drechslera). Najopsežniji literarni prilog *Mlade Hrvatske*, Drechslerovu pripovijest *Razbacana uda*, koja je 1902. izašla i kao posebna knjiga, možemo s pravom nazvati plagijatom *Homo sapiensa* I. I sam zaplet (borba dvaju oprečnih tipova muškaraca za istu ženu, samoubojstvo prevarena zaručnika), i koncepcija karakterâ (Jaro-Mikita, Viggo-Falk, Dolores-Isa), i primjena teorije o nagoj duši u shvaćanju ljubavi i seksusa, pa čak i vanjska obilježja stila Przybyszewskog — do imitiranja njegove interpunkcije — sve to nalazimo u ovoj pripovijesti, kao da se radi o nevještoj preradbi. Razumljivo je, dakle, što je bila i sa strane mladih oštro napadana,⁶⁸ a sam Drechsler napušta literarno stvaranje te se posvećuje književnoj historiji i posredničkoj ulozi između češke i poljske s jedne strane i naše književnosti s druge (prvi prilog s područja poljske literature jest već spomenuti prikaz drame *Mati St. Przybyszewskoga*).

Druga faza popularnosti Stanisława Przybyszewskoga u hrvatskoj modernoj (1908—1912) mogla bi se ukratko okarakterizirati kao smirenija, kritičnija u odnosu na prvu, ali i plodonosnija. Tome pogođuje i opća književna situacija: borbe starih i mladih uglavnom su prestale, većina modernista koji su pod imenom Przybyszewskoga ratovali sa starima povukla se iz književnog života, a oni koji su ostali ocjenjuju ga mirnije, treznije, priznaju njegove dobre i loše strane, iako su, na žalost, izuzev Benešića, upoznati samo s ranijom fazom njegova stvaranja. Przybyszewski se sada više izvodi nego prije (3 djela prema 1 u prvom razdoblju), više se i prevodi (7 prijevoda prema 2), preporučuje se čak kao lektira srednjoškolcima,⁶⁹ ali njegovo se ime inače relativno rijetko spominje. On je tada već, kako reče Vojnović, bio smatran »starom modom«. Ipak, Przybyszewski još uvijek može da djeluje na modernističke proizvođače raznih žanrova — uzmimo za primjer Kišurovu dramu *Okovi života*⁷⁰ i neke sasvim efemerne pokušaje, kao što su Odićeva pjesnička proza *Priviđenja* ili pripovijest B. Hlavitoga *Umorna ljubav*.⁷¹ Zanimljivo je da se njegov utjecaj nalazi u kasnijim pripovijetkama Srđana Tucića iako je on, kao aktivni modernist starije generacije (rođ. 1873) i prvenstveno dramski pisac, morao biti upoznat s Przybyszewskim već na prijelomu stoljeća.

⁶⁸ Već se u 2. broju *Mlade Hrvatske* u članku »Naši protivnici« odgovara, između ostaloga, na negativne kritike »realističke« struje modernista na Drechslerovu pripovijest *Razbacana uda*.

⁶⁹ Vl. Eisenthal u rubrici za srednjoškolce »Što da čitamo. Pregled svjetske beletristike« navodi iz poljske književnosti samo »Mickiewiczovog 'Gospodina Tadjlu' (MH.), koju pjesničku pripovijest Slowackog, od novijih pisaca Przybyszewskog 'Zlatno runo' izašlo u hrvatskom prijevodu«. *Hrvatski djak*, 2 (1908), str. 128.

⁷⁰ Rudolf Kolarić-Kišur: *Okovi života*. Drama u tri čina s epilogom. 1908. (Isp. i Ogrizovićevu kritiku, *Hrvatska smotra*, 4 (1908), str. 121).

⁷¹ Vladimir Odić, »Priviđenja«, *Savremenik*, 7 (1912), str. 501-504; — Branko Hlavaty, »Umorna ljubav«, *Savremenik*, 9 (1914), str. 439-441.

Karakteristično je da njegova utjecaja gotovo i nema u ranijim, uglavnom dramskim Tucićevim djelima (što je bolji dio njegova opusa), ali god. 1911. Matoš ima pravo kad taj utjecaj nalazi u nekim pripovijetkama iz zbirke *Pod bičem života* (koja je najslabiji dio njegova stvaranja): »Piet u F i n a l e - u ljubi kao Przybyszewskijev Homo sapiens i ima isto takvu figuru i konverzaciju. Kiša, blato i on ide k ženi imenom H a g a r. Ona ga odbija, ma da je on, Piet, malo te ne siluje. Na ulici ga sastaje pijana žena, ponudi mu se i on je odnese u svoj krevet. Priča djeluje kao parodija na spomenutog poljačkog diaboličara.«⁷² Vjerojatno posljednji odrazi Przybyszewskoga konstatirani su u U l d e r i k a D o n a d i n i j a, koji je počeo pisati poslije, uoči I svjetskog rata, dakle pošto je moderna zapravo već gotova. S. Ježić piše da je on »pod utjecajem lektire velikih evropskih književnika (Baudelaire, Dostojevski, Przybyszewski)«,⁷³ a A. B. Šimić spominje za Donadinija da mu je »sam pripovedao kako ga usred pisanja jedne knjige pomalo i zavelo čitanje Przybyszewskog pa je morao da nastavi dalje njegovim stilom.«⁷⁴ No najsnažnije i najtrajnije utjecao je on na Josipa Kosora, čiji su temperament i nesvakidanja priroda predstavljali pogodno tlo, u koje je Przybyszewski mogao pustiti duboko korijenje. Međutim, kako se sâm utjecaj očituje pretežno u kasnijim Kosorovim djelima, koja padaju nakon 1914, razradit ću opširno to pitanje u posebnoj studiji, a ovdje ću ga se dotaći tek u osnovnim crtama i u vremenskim okvirima hrvatske moderne.

Josip K o s o r (1879—1960), iako rođen iste godine kao i Jelovšek i Drechsler, ušao je u književnost mnogo kasnije, sa slabom literarnom naobrazbom, pa se i sa stvaranjem Przybyszewskoga upoznao relativno kasno, vjerojatno nakon svojih vlastitih literarnih prvenaca (1905—1906). Ali Kosor je ujedno i jedini naš književnik koji je s njime uspostavio prisani lični kontakt. U svojoj »Kratkoj autobiografiji«⁷⁵ spominje to prijateljstvo u svega nekoliko riječi: »U Münchenu sam (prilikom trećega boravka, op. p.) međutim upoznao i slavnog poljskog književnika Stanisława Przybyszewskog, s kojim se vrlo prijateljih i drugovah s njim sve do Prvog svjetskog rata.«⁷⁶ Opširnije govori o tom prijateljevanju u nekrologu svom »najvećem, najčistorsdnijem i po svim superiornim kvalitetama, najbogatijem prijatelju — Stanisławu Przybyszewskom.«⁷⁷ Tu opisuje samo upoznavanje s poljskim piscem, kojega je »davno prije poznavao po božanskom opojnom sakrosantski jakom vinu njegovih djela«, zatim prisno zbližavanje pošto je Przybyszewski pročitao Kosorov *Požar strasti*, nepre-

⁷² A. G. M., »Preporučivana neuspjelost«, *Stekliš*, 1 (1911), str. 38-41.

⁷³ Slavko Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb 1944, str. 401.

⁷⁴ A. B. Šimić, »Donadinija«, *Savremeni*, 1923, str. 258.

⁷⁵ *Rad JAZU* 301, str. 135-143.

⁷⁶ *Ibidem*, str. 139.

⁷⁷ V. op. 55.

kinuti tok intimnoga prijateljstva kad mu je njegov dom bio uvijek otvoren, čak i onda kad su se u vrijeme dok je Przybyszewski pisao zatvarala vrata svim ostalim posjetiocima, i konačni rastanak godine 1915, kad Kosor, bojeći se austrijskog novačenja, bježi u Švicarsku. Veza se ne prekida ni tada, oni se prve godine često dopisuju, no poslije ih rat i ratna zbivanja gotovo potpuno razdvajaju i korespondencija biva sve rjeđa.⁷⁸ Da Kosor u tom nekrologu nije pretjerao u svom opisivanju prijateljstva s Przybyszewskim, svjedoči nam i monografija Helsztyńskog o Przybyszewskom,⁷⁹ u kojoj se na nekoliko mjesta spominje Kosor, »istaknuti predstavnik jugoslavenske literature«, prozvan hrvatskim Shakespeareom,⁸⁰ koji je bio »gotovo stanarem u kući Przybyszewskih«,⁸¹ spadao u najuže minhensko društvo Przybyszewskoga i provodio s njim vrijeme u diskusijama, pijančevanjima ili izletima u okolici.⁸²

Nakon svega što je dosad rečeno nije potrebno posebno isticati da je Kosor imao o Przybyszewskom i kao umjetniku i kao čovjeku neobično visoko mišljenje. Pišući u povodu proslave 30. obljetnice njegova književnog rada, dakle u doba kad se u nas o Przybyszewskom već bio stvorio prilično realan sud, Kosor još uvijek piše u panegiričkom tonu; za nj »Przybyszewski spada u srodstvo najvećih i najženijalnijih umjetnika i vizionera hipermodernog čovječanstva«, kao umjetnika i izraz epohe stavlja ga uz bok Shakespeareu, Dostojevskom i E. A. Poeu, a kao čovjek on mu je »sinteza svega najboljega u sveljudstvu!«⁸³ Moramo priznati da se i Przybyszewski izražavao o Kosoru u sličnom stilu. U pismu koje mu je uputio pošto je pročitao *Požar strasti* i *Pomirenje*, pismu koje je Kosoru »lično po duši i srcu historijsko i najveće i najdragocjenije priznanje i najdraži uspjeh«,⁸⁴ Przybyszewski naročito hvali duh rođene zemlje koji izbija iz tih drama i zahvaljuje Kosoru »za jake dojmove i duboku umjetničku potresenost, koja me je prožela čitajući vaše obje drame« te mu »zajamčuje položaj u svjetskoj literaturi« i »sjajnu budućnost ne samo na pozornici vaše domovine, nego dokle seže slavenski jezik«. ⁸⁵ Još se superlativnije izrazio o Kosoru kad se preko hrvatskog delegata prof. Vilima Frančića zahvalio hrvatskoj javnosti za učešće u proslavi njegove 30-godišnjice rada i među ostalim rekao: »Vaš 'Požar strasti'

⁷⁸ V. Stanisław Przybyszewski, *Listy*, Tom III, Wrocław 1954, str. 438-440.

⁷⁹ Stanisław Helsztyński, *Przybyszewski*, Kraków 1958.

⁸⁰ *Ibidem*, str. 328.

⁸¹ *Ibidem*, str. 318.

⁸² *Ibidem*, str. 8, 321, 322.

⁸³ V. op. 53, str. 188.

⁸⁴ V. op. 55.

⁸⁵ Pismo je bilo dva puta objavljeno — jednom prijevod u cijelosti (*Narodne novine*, 77 (1911), br. 107, prilog str. 2), a drugi put original u nešto skraćenom obliku, u povodu poljske premijere *Požara strasti* u Lavovu (*Zycie teatralne*, Lwów, 2 (1922), zes. 11, str. 3-4).

obuhvata cijeli svijet, to je najveće djelo ovoga stoljeća.⁸⁶ Ako i uzmemo u obzir da je tu izjavu Przybyszewski dao na banketu i ganut jubilarnom proslavom, ipak je očito da je on o Kosoru imao vrlo visoko mišljenje.

Drugo je pitanje koliki je bio utjecaj Przybyszewskoga na samo literarno stvaranje J. Kosora. Da budemo kratki, taj je utjecaj, u cjelini uzevši, nesumnjiv, znatan i negativan. Kosor je, kako je i opće poznato, vjerojatno zato što je relativno vrlo kasno počeo stjecati neku literarnu naobrazbu, lako potpadao pod utjecaj pisaca koje je čitao, pa i nesvjesno stvarao dalje u njihovu duhu. Jedan od njegovih velikih štovatelja, Milan Ogrizović, smatra doduše da to u slučaju Kosora nije imitacija niti kopiranje, već kongenijalno stvaranje, pri čemu se on uspinje »do istih, pače i viših visina« od svojih uzora.⁸⁷ Kako su međutim Kosorovi uzori bili i Tolstoj i Nietzsche, to mišljenje ne možemo uzeti ozbiljno ni kad se radi o Przybyszewskom, čiji se utjecaj osjeća i u poeziji i u prozi i u dramama J. Kosora još dugo po njihovu rastanku, ali dolazi do izražaja tek u onom dijelu njegova opusa u kojem se Kosor udaljio od problematike »rodne grude« i zašao na područje općeljudske ili kozmopolitske tematike, a taj dio Kosorova stvaranja nastao je uglavnom nakon 1914. Tzv. kozmička poezija Kosorova, sakupljena 1919. u zbirci *Bijeli plamenovi*, počinje izlaziti po časopisima već oko 1910. i nesumnjivo evocira ne samo pomalo patetički stil ranih poema Przybyszewskoga nego im se približava i opisima intenzivnog doživljavanja prirode i ljubavne strasti.⁸⁸ Isto se tako osjeća utjecaj Przybyszewskoga u drami *Žena*, napisanoj prije 1914, koja i tematski i po svojoj atmosferi podsjeća na drame u *Plesu ljubavi i smrti*. Tu Kosor napušta problematiku *Požara strasti* i *Pomirenja* i preko tragedije žene koja raspaljuje strast u svima koje sretne, a sama čezne za čistom ljubavi, razrađuje zapravo traganje Przybyszewskoga za »golom dušom«. Prema tome: višegodišnje prijateljevanje s Przybyszewskim odrazilo se i u stvaranju lako prijateljevog Kosora i sigurno pridonijelo njegovu udaljivanju od tema i problema slavonskoga sela, sredine iz koje je izrastao i jedine kojoj je bio umjetnički dorastao. Njegov stil, karakteriziran inflacijom epiteta, koji je izgradio sigurno i pod utjecajem efektne bujnosti u izrazu Przybyszewskoga, na momente doduše demonstrira dinamiku i bogatstvo našega jezika, ali mnogo češće djeluje banalno i bombastično, preciozno i hipertrofirano.

Koliko je dakle god u razdoblju moderne, osobito u njezinu početku, vladao među hrvatskim piscima velik interes za Przybyszew-

⁸⁶ V. Članak V. Frančića iz op. 53.

⁸⁷ M. O., »Kosorovo Pomirenje«, *Savremeni*, 9 (1914), str. 475.

⁸⁸ U tim pjesmama ima i Nietzscheova utjecaja, ali zasad se ne bih upuštala u problem što je primljeno od Nietzschea izravno, a što kroz filter Przybyszewskoga.

skoga, malo ih je koji su s njime došli ili bar pokušali doći u direktan dodir. Vidjeli smo dvojicu, Jelovšeka i Kosora, koji su ujedno i najgorljiviji poštovaoci njegove umjetnosti među Hrvatima, a osim njih dvojice uspostavio je kontakt s Przybyszewskim možda i Julije Benešić, koji se s njegovim djelima upoznao još kao srednjoškolac,⁸⁹ organizirao u Zagrebu kao intendant Narodnoga kazališta proslavu njegove 30. obljetnice i za tu prigodu preveo dramu *Snijeg*. Na žalost, o tome mi nije bilo moguće sakupiti nikakva materijala, iako bi upravo proučavanje tih dodira, ukoliko su postojali, bilo vrlo interesantno. Benešić doduše nije spadao u grupu poklonika umjetnosti Przybyszewskog niti je o njemu ikada pisao panegiričkih napisa, ali je uvijek, pa i u doba kada je Przybyszewski bio u svojoj domovini potcjenjivan, a kod nas zaboravljen, pisao o njem objektivno, priznajući mu njegove realne umjetničke kvalitete i ulogu »neizravnog pokretača 'Hrvatske Moderne'«. ⁹⁰

Dotaknimo se na koncu još jednog pitanja, tj. da li je i u kojoj je mjeri Przybyszewski poznavao našu književnu i kulturnu situaciju, da li je bio upoznat s hrvatskim modernističkim pokretom i s ulogom koju je u njemu odigrao. Na to se pitanje na žalost još ne može dati zadovoljavajući odgovor, jer ga se ni naša ni poljska kritika ne dotiče. Jedino što o tome pozitivno znamo jest da je pročitao dvije Kosorove drame⁹¹ i zbirku pjesama *Bijeli plamenovi*,⁹² a možemo pretpostavljati da je poznavao i nešto od Vojnovića.⁹³ Vjerojatno će biti najstvarnije ako zaključimo da je Przybyszewski ipak bio upoznat s uspjehom svojih djela među hrvatskim modernistima, da mu je bila općenito poznata književna situacija u Hrvatskoj iako se već zbog jezičnih teškoća može pretpostavljati da je poznavao tek izuzetno pojedinačna ostvarenja, ali da je i prema zemlji i prema pojedincima koje je poznavao bio duboko i iskreno prijateljski naklonjen. O tome svjedoče i dva jedina napisa koja se usputno dotiču toga predmeta — Dreslerov nekrolog⁹⁴ i Frančićev izvještaj s krakovske jubilarne predstave.⁹⁵

⁸⁹ »Dolazile su mi besplatno poljske novine iz Poznania i Varšave, bio sam predplaćen na 'The Studio', čitao Brandesove Hauptströmunge, Nietzschea, Przybyszewskog, i učio Vojnovićev 'Suton'.« (J. Benešić: Autobiografija V. Kritike i članci, Zagreb 1943, str. 298-299). — Isp. i T. St. Grabowski, »Twórczość literacka i przekładowa Julije Benešicia«, *Pamiętnik Słowiański*, 8 (1958), str. 5, 15.

⁹⁰ Julije Benešić, »Letimičan pregled poljske književnosti«, *Književnik*, 1 (1928), str. 127.

⁹¹ V. pismo Przybyszewskoga Kosoru, op. 85.

⁹² V. Przybyszewski, *Listy*, Tom III, str. 440.

⁹³ U zahvali hrvatskoj javnosti za sudjelovanje u proslavi 30. obljetnice njegova književnog rada Przybyszewski govori o našoj zemlji kao o »domaji velikog Vojnovića i sina zemlje Josipa Kosora« (v. članak V. Frančića iz op. 53).

⁹⁴ V. op. 15.

⁹⁵ V. op. 53.

Da zaključimo. Przybyszewski je svojom teorijom i praksom i svojim pogledima na umjetnost bio jedan od neizravnih pokretača hrvatskoga modernističkog pokreta na razmeđu stoljećâ, dok je tematikom svojih djela, njihovom mračnom i tajanstvenom atmosferom, a osobito svojim, tada neobično modernim, bujnim i egzaltiranim izrazom ostavio trag u literarnom stvaranju te generacije čak i onda kad se ne može govoriti o nekim izravnim dodirima. Svoju popularnost zahvaljuje činjenici da je pisao njemački (ili kasnije sam prevodio svoja djela na taj jezik), da je u Berlinu pripadao krugu njemačke moderne i bio povezan i sa skandinavskim piscima, da je veći dio razdoblja hrvatske moderne proživio u Njemačkoj (Berlin, München) pa je glas o njemu dopirao k nama s raznih strana, i konačno, da je u okviru mlade Poljske odigrao baš onu ulogu koja je bila najsličnija tipičnim radnicima iz prvoga perioda hrvatske moderne. Možda bi se čak našao i kakav smisao u koincidenciji da njegovo krakovsko *Życie* prestaje iste godine (1900) kad počinje izlaziti Dežmanov *Život*.

N. Košutić-Brozović: STANISŁAW PRZYBYSZEWSKI AND CROATIAN
»MODERNA«

S u m m a r y

The first part of the article deals with the problem of the reception accorded to the work of Stanisław Przybyszewski in Croatian literature of the Modernistic period. The author exposes briefly the most important phases in Przybyszewski's life and work, speaks about their echoes in Croatian literature of the period (translations, literary reviews, articles, essays, performances on Croatian stages, theatrical reviews, controversies about him between the »Young« and the »Old«) and concludes that Przybyszewski, though far from being the best writer of Young Poland, was in Croatia at that time the most popular one.

In the second part the author is concerned with the influence exerted by Przybyszewski on Croatian Modernists. This influence is most obvious in various ephemeral epigones of the older and younger Modernistic generation and in those writers who, in the Modernistic movement, were important as theoreticians and fighters, but whose literary work had soon fallen into oblivion; characteristic examples of V. Jelovšek and B. Drechsler-Vodnik are discussed in more detail. The only prominent Croatian writer influenced by Przybyszewski was J. Kosor, who was also the only Croatian Modernist who cultivated a long personal contact

and friendship with him, but here this question is treated only so far as it is related to the period of Croatian »Moderna«, and, as a whole, it will be the subject of a separate study.

The rather strong presence of S. Przybyszewski in the literature of Croatian »Moderna« can be explained by the fact that his theoretical ideas, the fashionable character of his works and especially their style, which, in spite of being typically »modernistic«, was of high literary value, corresponded exactly to the taste of Croatian Modernists. Further, he was easily accessible to our reading public (his earlier works were even written in German and his Polish books were soon translated into German), he was closely connected with the literary movement of Young Germany and Young Scandinavia, which were of great interest to our Modernists, and finally, he played a leading part in the movement of Young Poland, especially in its Cracow circle, which had to face the same problems as our Croatian »Moderna«.